

PISATELJEVI

UGOVORI

ZOPER

POLITIČNO

KOREKTNOST

Leta 1990 je v Sovjetski zvezi, v času njenih zadnjih dni, izšel ruski prevod mojega romana *Severni sij*. Ko sem dopotoval v Moskvo, kjer sem dobil avtorske izvo-de, sem v hotelu z nelagodjem in presenečenjem, kakršnega nisem doživel še pri nobeni knjižni izdaji svojih besedil, opazil, da v knjigi manjka celo poglavje. In to poglavje, ki z nekoliko groze in precej ironije označuje duh časa, v katerem se roman dogaja: leto 1938. Sedem-inštirideseto poglavje v slovenski izdaji, ki v ruski izdaji manjka, skozi bizarni ambient prosekture in skozi osebo polintelektualca, obsedenega z rasnimi teorijami, označuje duh tega časa, odmev evidentno nacističnih idej v provincialnem mestu; izgovarjajo se stavki, polni »znanstvenih« dokazov o večvrednosti arijske rase in manjvrednosti drugih, zlasti Judov. Poklical sem svojega prevajalca in ga vprašal, kako naj si to razlagam, ali je bila tu na delu kakšna cenzura? Rekel je, da nikakor ne, da je cenzura že odpravljena, ampak urednik je menil, da bi to poglavje lahko bralci napačno razumeli. Kako napačno? Tako, da bi brali dobesedno, je rekel. Ampak, sem vzkliknil, vsak vsaj malo literarno izobražen bralec ve, da gre tu za ironiziranje butastih rasnih teorij, kakšen urednik je to, ki tega ne razume? Saj razume, je rekel prevajalec, on se je samo bal, da bi to politično izkoristili za antisemitska čustva, recimo v nacionalističnem gibanju Pamjat. Razumeti moram, je rekel, da tu sploh ne gre za cenzuro, ampak za neko korektnost, ki je v tem nemirnem času nujno potrebna. Bilo je na tem, da knjiga sploh ne izide, če to poglavje ne bi bilo izločeno. Rekel sem, da tudi res ne bi izšla, ko bi jaz za to zahtevo vedel, kajti v tem primeru bi bil jaz tisti, ki natisa ne bi dovolil. Kakor nisem dovolil uprizoritve drame *Veliki briljantni valček* v Sofiji, kjer mi je še v komunističnih časih tam-

kajšnje vodstvo gledališča postavilo pogoj, da spremeni ime enega od glavnih junakov – Volodje. Zato, ker asociira na Ruse, pa tudi zato, ker je tako ime njihovemu ministru za kulturo, bližnjemu sorodniku predsednika bolgarske socialistične republike. Dramo so pozneje uprizorili v dveh bolgarskih mestih, z dramskim junakom Volodjem vred, vendar šele v času, ko ni bilo v Bolgariji več ne Rusov, ne ministra Volodje, predsednik pa je stal pred sodiščem.

Obakrat ni šlo za cenzuro, prej za oceni nekega urednika v založbi in nekega gledališkega ravnatelja, ki sta s svojima glavama razmišljala o politični primernosti literarnega besedila glede na družbeno realnost in okoliščine, v katerih se bo pojavilo. Toda v obeh primerih je šlo za poseg v integriteto umetniškega besedila. Prvič je bil poseg enostavno realiziran brez avtorjeve vednosti, računajoč na njegovo »razumevanje položaja«, drugič za poskus, da bi tak poseg iz istega razloga kar sam opravil. Seveda je bila v obeh primerih cenzura še zmeraj v glavah, ostanki miselnosti iz časov ideološkega pranja možganov pa tudi iz časa, ko je bilo treba literarno delo s samocenzurnimi samoomejitvami »spraviti skozi«, roman v knjigo ali dramo na oder, in tako bralce in gledalce obvarovati pred pogubnimi učinki politične neprimerčnosti. Založbo ali gledališče, se pravi urednika in ravnatelja, pa pred še bolj pogubno politično kritiko. Navsezadnje tudi avtorja, ki ne razume duha časa, pred njegovimi lastnimi zablodami. Ni šlo za cenzuro, pač pa za splošni konsenz v majajočih se totalitarnih državah, za konsenz, ki je delal življenje znosno, čeprav oportunistično, šlo je za konsenz v samocenzuri.

Novodobna politična korektnost (*political correctness*), ki se je s trombami osvobajajočega liberalizma po-

javila v osemdesetih letih prejšnjega stoletja in ji je uspelo v kratkem času v javnem življenju uveljaviti nov terminološki moralni kodeks, se ni zaustavila pri izganjanju jezikovnega rasizma, seksizma in drugih oblik jezikovne diskriminacije. V zadnjem času vse bolj posega tudi na področje umetnosti. Marsikateri sodobni avtor, tudi podpisani, je že doživel, da so mu v kritikah prali glavo zaradi njegovega »nasilnega« jezika, »odnosa do žensk«, »nihilizma« do verskih vprašanj itd., kakor da vsak mačist, kriminallec ali nihilist v njegovih zgodbah ni nič drugega kot avtorjev *alter ego*: ti si ga ustvaril, torej je v tebi ali pa si vsaj odgovoren zanj. Prepričanje, da literarna umetnost ne more ostati otok, na katerem bodo še naprej razsajale moralne bolezni sodobnega sveta, se je tako razširilo, da so se ponekod odločili za preventivne ukrepe. Pred dvema letoma sem dobil povabilo vodstva nekega dunajskega gledališča za sodelovanje v žiriji, ki bo presojala o novih dramskih tekstih, prispelih na njihov natečaj. Natečaj je bil razpisan za področje bivše Jugoslavije, med drugimi pa je vseboval tudi določila, da besedila ne smejo vsebovati elementov nacionalne nestrpnosti, verske nestrpnosti in prezirljivega odnosa do žensk. Življenja avtorjev s področja bivše Jugoslavije so vendar v zadnjih desetih letih določale vsakršne nestrpnosti v njihovi okolici, sem pomislil, kako naj sploh stvar zagrabi, če se v njihovih delih te nestrpnosti ne smejo izraziti? Iz čiste politične korektnosti z vodstvom gledališča nisem začel debate o tem vprašanju, iz žirije sem izstopil ob pogledu na goro tekstov, ki bi jih bilo treba prebrati. Stvar se je brez mene uspešno zaključila in najbrž bi nanjo pozabil, ko ne bi letos v Švici naletel na podoben natečaj, tudi tokrat za sodobno gledališko igro. Natečaj je sofinanciral Unesco, »da bi z njim vzpodbujali zavest o psiho-kul-

turnih problemih, s katerimi se srečujejo pripadniki mlade generacije različnih etničnih ali verskih korenin ... na področjih, kjer etnične, religiozne ali politične realnosti s svojimi delitvami povzročajo družbeno nezaupanje in sumničenje ... da bi prispevali k raziskovanju kulturnih in osebnih dram, ki se dogajajo s posameznikovo lastno identiteto ...«

Ni dvoma, da ti in tem podobni pedagoški poskusi vzgoje ali prevzgoje pisateljev nastajajo iz domneve, da so prav pisatelji s svojimi nacionalističnimi pisanji vzpodbudili ali celo sprožili val nasilja na Balkanu. S to domnevo se na veliko pretirava, z njo se odvezujejo odgovornosti mnogi ljudje, ki so imeli v rokah moč in oblast, čeprav je res, da ne manjka pisateljev, ki bi sami radi videli svojo pomembnost v učinkovanju na potek zgodovine in z njo nadomestili svojo literarno nepomembnost. Poskus, da bi literaturo očistili temnih plati balkanske resničnosti, da vsaj literatura ne bi bila več kotišče negativnih predsodkov, prizorišče človeških zablod in da bi s svojimi pozitivnimi in svetlimi sporočili prispevala k človeški, verski in etnični toleranci, pa je enako zmoten, kot je prepričanje, da lahko politično korekten jezik spremeni dejanske razmere v družbi. Če bi tak poskus prevzgoje pisateljev uspel, potem bi res dobili nekonfliktno in neproblematično, a zato sterilno prozo ali dramske tekste. Takšne literature nihče ne bi bral, tudi pisati je pravzaprav ni treba. Najpomembnejša literatura na tem koncu Evrope je v dvajsetem stoletju nastajala prav iz umetniških soočenj s kontroverzno, nevarno, temno balkansko družbeno realnostjo, ni se bala opisovati predsodkov in sovraštev, nizkih strasti in človeških zablod. Če bi sodili po kriterijih politične korektnosti, potem bi bilo potrebno *Travniško kroniko* Nobelovega

nagrajenca Iva Andrića kratko malo prepovedati, pa vendar je to delo, ki nam najgloblje odstira človeški pogled v balkanske kulturne in politične kontroverze, odslikane na posamičnih življenjih in usodah. Tudi Meša Selimović, Miroslav Krleža in mnogi še živeči pomembni avtorji se s svojimi zgodbami gibljejo po nevarnih labirintih balkanske družbene in duhovne resničnosti.

Marija Todorova v svoji knjigi *Imaginarij Balkana* govori o tem, kako je to evropsko področje že celo stoletje primerno odlagališče negativnih stereotipov Zahoda. Zato nam vzgojni kritiški in konkurzni posegi v literaturo s tega področja dajejo misliti, da gre pravzaprav za zunajliterarne kriterije, in kar pri njih še posebej moti, je nekakšen pokroviteljski ton. Kakor da je otroke divjega Balkana, nekoliko še kakšne bolj oddaljene Vzhodnoevropejce, potrebno *a priori* zaščititi pred tem, da bi nespodobno realnost etničnih in verskih nestrpnosti prenesli v literaturo. Gotovo ne ščitijo svoje publike, ta publika je namreč politične nekorektnosti kar dobro navajena. Tu pomislim na proze in gledališke tekste Thomasa Bernharda ali Wernerja Schwaba, ki pripadata tistemu dobremu staremu toku evropske literature, ki se je formiral s svojim izzivanjem družbenih konvencij in vsakršne hipokrizije.

Ko te dni berem o novem viharju, ki ga je v francoski javnosti povročil Michel Houellebecq s svojim romanom *Platforma*, še bolj pa s svojimi politično nekorektnimi izjavami, se spomnim na nekega pisatelja, ki je precej časa živel v Sloveniji in je pred tem s svojo provokativno, seksistično balkansko literaturo povzročal škandale v svoji okolici, še prej pa dosegal vrtoglave naklade na francoskem, nemškem in poljskem knjižnem trgu. Miodrag Bulatović je pisal do kraja politično nekorektno lite-

turnih problemih, s katerimi se srečujejo pripadniki mlade generacije različnih etničnih ali verskih korenin ... na področjih, kjer etnične, religiozne ali politične realnosti s svojimi delitvami povzročajo družbeno nezaupanje in sumničenje ... da bi prispevali k raziskovanju kulturnih in osebnih dram, ki se dogajajo s posameznikovo lastno identiteto ...»

Ni dvoma, da ti in tem podobni pedagoški poskusi vzgoje ali prevzgoje pisateljev nastajajo iz domneve, da so prav pisatelji s svojimi nacionalističnimi pisanji vzbudili ali celo sprožili val nasilja na Balkanu. S to domnevo se na veliko pretirava, z njo se odvezujejo odgovornosti mnogi ljudje, ki so imeli v rokah moč in oblast, čeprav je res, da ne manjka pisateljev, ki bi sami radi videli svojo pomembnost v učinkovanju na potek zgodovine in z njo nadomestili svojo literarno nepomembnost. Poskus, da bi literaturo očistili temnih plati balkanske resničnosti, da vsaj literatura ne bi bila več kotišče negativnih predsodkov, prizorišče človeških zablod in da bi s svojimi pozitivnimi in svetlimi sporočili prispevala k človeški, verski in etnični toleranci, pa je enako zmoten, kot je prepričanje, da lahko politično korekten jezik spremeni dejanske razmere v družbi. Če bi tak poskus prevzgoje pisateljev uspel, potem bi res dobili nekonfliktno in neproblematično, a zato sterilno prozo ali dramske tekste. Takšne literature nihče ne bi bral, tudi pisati je pravzaprav ni treba. Najpomembnejša literatura na tem koncu Evrope je v dvajsetem stoletju nastajala prav iz umetniških soočenj s kontroverzno, nevarno, temno balkansko družbeno realnostjo, ni se bala opisovati predsodkov in sovraštev, nizkih strasti in človeških zablod. Če bi sodili po kriterijih politične korektnosti, potem bi bilo potrebno *Travniško kroniko* Nobelovega

nagrajenca Iva Andrića kratko malo prepovedati, pa vendar je to delo, ki nam najgloblje odstira človeški pogled v balkanske kulturne in politične kontroverze, odslikane na posamičnih življenjih in usodah. Tudi Meša Selimović, Miroslav Krleža in mnogi še živeči pomembni avtorji se s svojimi zgodbami gibljejo po nevarnih labirintih balkanske družbene in duhovne resničnosti.

Marija Todorova v svoji knjigi *Imaginarij Balkana* govori o tem, kako je to evropsko področje že celo stoletje primerno odlagališče negativnih stereotipov Zahoda. Zato nam vzgojni kritiški in konkurzni posegi v literaturo s tega področja dajejo misliti, da gre pravzaprav za zunajliterarne kriterije, in kar pri njih še posebej moti, je nekakšen pokroviteljski ton. Kakor da je otroke divjega Balkana, nekoliko še kakšne bolj oddaljene Vzhodnoevropejce, potrebno *a priori* zaščititi pred tem, da bi nespodobno realnost etničnih in verskih nestrpnosti prenesli v literaturo. Gotovo ne ščitijo svoje publike, ta publika je namreč politične nekorektnosti kar dobro navajena. Tu pomislim na proze in gledališke tekste Thomasa Bernharda ali Wernerja Schwaba, ki pripadata tistemu dobremu staremu toku evropske literature, ki se je formiral s svojim izzivanjem družbenih konvencij in vsakršne hipokrizije.

Ko te dni berem o novem viharju, ki ga je v francoski javnosti povročil Michel Houellebecq s svojim romanom *Platforma*, še bolj pa s svojimi politično nekorektnimi izjavami, se spomnim na nekega pisatelja, ki je precej časa živel v Sloveniji in je pred tem s svojo provokativno, seksistično balkansko literaturo povzročal škandale v svoji okolici, še prej pa dosegal vrtoglave naklade na francoskem, nemškem in poljskem knjižnem trgu. Miodrag Bulatović je pisal do kraja politično nekorektno lite-

raturu, mačistično, brutalno, a tudi sarkastično in duhovito, polno divjih fantastičnih preobratov. V svojih političnih pogledih, ki jih je še posebej rad plasiral pred izidom kakšne svoje nove knjige, je zagovarjal veliko-srbsko politiko Slobodana Miloševića, se na vsakem koraku norčeval iz slovenske ali hrvaške kulture, odkrito je zaničeval Albance. Če za koga, bi bilo zanj mogoče reči, da je netil šovinistično norost v nekdanji Jugoslaviji. Toda Miodrag Bulatović je bolj kot Srbe in velikosrbske politike ljubil javnost, škandal, mastne naslove s svojim imenom v časopisih, televizijske kamere, visoke naklade svojih knjig. Bolj kot Hrvate ali Albance je sovražil anonimnost in neprepoznavnost. V rastočem družbenem konfliktu je iskal priložnost za svoj uspeh. Našel jo je v socialnem in nacionalnem vrelišču, na njegovih nevarnih političnih robovih. Bulatović ni bil tisti, ki je sprožil nasilje na Balkanu, bil je njegova resonanca. Nemara je danes takšna resonanca Houellebecq s svojimi izjavami o islamu in muslimanih, zlahka si je mogoče predstavljati, da jih ksenofobno razpoložena plast francoske družbe sprejema z molčečim pritrditvijo, in zlahka je bilo mogoče predvideti, da bo politično korektna javnost nje burno reagirala. Ne samo avtorjeve izjave, tudi njegov roman o lepotah in globljem smislu seksualnega turizma je sprožil razpravo o vrednotah v sodobni družbi. Paradoksalno je, da ga skozi šablone »vrednot« niso presojali kakšni kateheti, ampak politično korektni, liberalni, celo levičarski pisci. Vsaj kar se literature tiče, pa je, kolikor mi je znano, *Platformo* z vsem njenim seksualnim turizmom vred na njeno mesto, visoko mesto, postavil del kritike, ki roman razume kot umetniško delo, v svoji zgodbi in s svojim jezikom enkratno, ne pa kot povod za razpravo o »vrednotah«.

Težava s politično korektnostjo je zlasti v tem, ker se je spremenila v gibanje. Če si, denimo, za popolno enakopravnost žensk, to ni dovolj, potrebno je to sproti in aktivno dokazovati. Tudi če si ženska. Kakšno leto po svoji moskovski izkušnji z urednikom, ki je vrgel iz njegovega romana celo poglavje in to z najboljšim namenom, sem zastrigel z ušesi, ko sem slišal čisto drugačno, veliko bolj moderno tožbo neke vzhodnonemške pisateljice. Avtorica se je po padcu berlinskega zidu preselila na Zahod in je bila v začetku devetdesetih velika vzhajajoča literarna zvezda na nemškem in tudi že ameriškem založniškem nebu. Tožba in jezne besede so bile namenjene samocenzuri, ki ji jo narekuje politična korektnost. Bilo je v začetku devetdesetih, v mednarodnem Penu je bila močno dejavna skupina pisateljic, ki je poleg že obstoječih odborov Pena, kot so odbor za pisatelje v zaporu, odbor za prevajanje in odbor za mir, ustanavljala še odbor žensk – pisateljic. Na kongresu v Torontu je bilo v zraku veliko ostrih besed o diskriminaciji žensk in »ženske« književnosti, o moškem založništvu in kritiki in vsakršnem moškem šovinizmu, o zgodovini patriarhalne družbe in zakoreninjenosti stereotipov in predsodkov; kot vsaka pravična stvar je tudi ta delovala nekoliko militantno. In ko smo neko noč z omenjeno pisateljico in prijateljem, slovenskim pesnikom, po utrudljivih penovskih zasedanjih v baru torontskega hotela odprli buteljke in svoj literarni *symposion*, smo najprej odplavali v vinske literarne teme, a je potem sama od sebe priplavala nazaj med nas tudi problematika »ženskega« pisateljskega odbora. Moj prijatelj je bil poln razumevanja in podpore, avtorica, ki je pripadala skupini ustanoviteljic tega odbora, pa je potem na pesnikovo in tudi moje presenečenje naenkrat rekla: *Kako sem sita teh bab!* Če se prav

spomnim, je v angleščini uporabila še nekoliko tršo besedo, rekla je, da ima čez glavo njihove histerične politične korektnosti in protimoškega čvekanja, da ji tiranija politične korektnosti narekuje nenehno oportunistično vedenje, da mora paziti na vsako besedo in da navsezadnje že tudi nekoliko pomisli, preden zapiše stavek, ki bi utegnil zveneti za koga žaljivo ali diskriminatorno. Rekla je, da se feminizem spreminja v partijsko disciplino in da v gibanju vse bolj prevladujeta povprečnost in omejenost, vse tisto, kar pozna že iz svojih izkušenj z državo, v kateri je živela, z Nemško demokratično republiko. Sita sem jih, je rekla in potem resignirano dodala: Ampak brez njih najbrž ne bi natisnila niti ene knjige v Ameriki.

Politični korektnosti je seveda treba ob vseh pomslekih priznati dober namen. Nič ne more biti narobe s tendenco, da se kakorkoli deprivilegirani ljudje, spolno drugačni, hendikepirani in vsi drugi, ki se zaradi narave stvari težko prebijajo skozi življenje, zaščitijo vsaj pred verbalnim nasiljem in jezikovno diskriminacijo. Priznati ji je treba marsikaj, od tega, da je jezik očistila predsodkov do temnopoltih, da je ženske zaščitila pred seksističnim vokabularjem, da je homoseksualnost postala povsem normalna zadeva, da ji je uspelo poseči celo v angleško in nemško gramatiko ... slovenska ima te probleme na srečo že po svoji strukturi politično korektno rešene. Njen paradoks je v tem, da je izšla iz liberalnih ameriških intelektualnih krogov, a se je sčasoma s svojimi purifikacijskimi postopki znašla tam, kjer ni hotela biti, v nevarni bližini znanih varuhov čistosti, od katoliških katehetov do protestantskih puritancev. Njen problem pa je v zmotnem prepričanju, da bo v javnosti očiščen jezik sam po sebi odpravljal diskriminacijo. Diskriminatorni jezik, ki se je oblikoval skozi stoletja, z vse-

mi svojimi predsodki in stereotipi namreč ni razlog za diskriminacijo, pač pa njena posledica. Z zdravljenjem posledic pa ni mogoče odpraviti vzrokov. Za odpravljanje vzrokov je bil v dvatisočletni zgodovini tako imenovane zahodne civilizacije na razpolago že močnejši jezikovno-miselni sistem, kot je politična korektnost s svojo redefinicijo slabšalnega družbenega slovarja. Pa mu to ni uspelo. Če je dekalog etika, potem je politična korektnost samo morala, pravzaprav moralka. In to je tisto področje, v bližini katerega se liberalni utemeljitelji politične korektnosti nikakor ne bi hoteli videti. Še več, včasih je videti, da je pravzaprav samo pozni odmev protestantskega puritanizma, počivajočega v podzavesti družbe, iz katere je ta jezikovni purgatorij zrasel. Zato ni čudno, da je doživel toliko nasprotovanja, celo posmehovanja. Prav tako, kakor je neki slovenski župnik – kot beremo v romanu Jožeta Hudečka *Golobar* – dečkom dopovedoval, da umazane besede sodijo samo na stranišče, in so se potem fantje zbirali v tem prostoru in te besede izgovarjali, »da se je mast cedila od njih«, prav tako je restriktivnost »korektnostnega« gibanja *eo ipso* povzročila tudi pravi val politične nekorektnosti. *Harper's Magazine* je leta 1994 citiral izjavo Saula Bellowa: »Kje je Proust iz Papue? Ko bodo Zuluji imeli Tolstoja, ga bomo brali.« Ameriška humoristična oddaja Billa Maherja se imenuje »Politično nekorektno« – »*Politically Incorrect*«. In to v domovini politične korektnosti. Korektnega humorja ali satire si resnično ni mogoče predstavljati, kaj šele, da bi bilo mogoče v ta vzorec spraviti literarno umetnost.

Vsaka umetnost nosi v sebi protislovja izrazito protimanihejske narave. Literatura se piše za bralca, ki je sposoben stopiti v njen svet, v tem svetu se ljubi in izdaja,

sovraži in hinavči, skupaj s plemenitimi ljudmi so v njem doma tudi seksisti in rasisti, sploh se pogosto plemenitost in nizkotnost družita v isti osebi; literatura ne potrebuje kritike, ki jo bo presojala po moralnih, verskih ali ideoloških kriterijih, ampak ki bo razumela njene notranje napetosti, usode, zgodbe in sloge. Nesporazumi se zmeraj nakopičijo tam, kjer bralec ali kritik skušata literarno delo razumeti ali interpretirati z zunajliterarnimi kriteriji, še posebej, če to počneta s stališča formiranega nazorskega ali vrednostnega sistema. S tovrstnimi nesporazumi imam tudi sam nemalo izkušenj. Ko je leta 1974 izšla moja pripoved z naslovom *Petintrideset stopinj*, v kateri v nekem kratkem pasusu študent stopi v polno predavalnico in reče, da je umrl Tito, je neki recenzent napisal politično korektno (kajti vsi smo vedeli, da je Tito neumrljiv), a hkrati denunciansko oceno, v kateri je avtorja obdolžil, da se norčuje iz Maršala. Recenzija je bila nevarna za avtorja, kajti zdaj se je vedelo, da nekdo misli, da bi Tito vseeno mogel umreti. Pri romanu *Galjot*, ki se dogaja v 17. stoletju, naj bi šlo za prikrite analogije med katoliško in komunistično inkvizicijo. V Argentini, kjer živijo slovenski emigranti, je neka gospa istega avtorja trdo prijela, da slika samo nasilje, kar je gotovo posledica njegove komunistične vzgoje. Ko se je skušal izmazati s Cankarjevim stavkom, ki ga ima pripravljenega za tovrstne priložnosti – Slikam temo, da bi oči tem bolj zakoprnele po svetlobi – jih je slišal tudi pokojni kolega: »Tisti Cankar pa ni bil nič boljši.« Pri romanu *Zvenenje v glavi* je moral poslušati, kako ravna z ženskami, čeprav so z njimi tako ravnali njegovi junaki; zadnji roman *Katarina, pav in jezuit* so v katoliški knjigarni izločili iz prodaje in protestno vrnili vse izvode, v nekem katoliškem listu so dotičnega pisatelja razglasili za nihilista.

Vse to so obrobnosti, toda njihova količina kaže, s kakšno težavo se politična korektnost sooča z breznom literarne umetnosti. Vsem je kratko malo skupno to, da ne morejo sprejeti dvoma, iskanja, izzivalnosti in moralnih razpok, ki jih prinaša literatura. Žal zaradi tega tudi njegove estetike, recimo raje: lepote, ne morejo doumeti. In to je velika nesreča za vsakovrstne ideologe, katehete, puritance ali samo navadne liberalne politične korektniže. Še večja nesreča pa je, da njihov boj nikoli ne bo dokončan. Ko bodo s svojimi vatli premerili in preverili vso sodobno književnost, se bodo morali lotiti tudi stare, začevši z ljudskimi pravljicami. Danes mi je žal, ker tistega moskovskega urednika, ki je iz mojega romana izločil »antisemitsko« pogloblje, nisem vprašal, kaj bo naredil – če mu pride v roke za natis – z Williamom Shakespearjem in njegovim judovskim junakom, znamenitim Shylockom v komediji *Beneški trgovec*?